

צדקה ואחריות הציבור

הסדרי מדינת הרווחה קבעו מערך זכויות חברתיות שעל המדינה מוטלת חובה לממשן באמצעות הספקת שירותים חברתיים ורשת ביטחון סוציאלית. עקרונות של צדק חברתי מאפשרים קיומן של זכויות אלו. צדקה הינה פעולה וולונטרית של יחידים וככל שהיא מתרחבת עשוי הדבר לבוא על חשבון מציאת פתרון כולל לבעיות חברתיות.

מצד אחד: צדקה מעניקה פתרונות מידיים, מאפשרת קשר בלתי אמצעי ומגבירה את הערבות הקהילתית.
מצד שני: צדק חברתי מוביל לשינוי המבנה הבלתי שוויוני של החברה.

צדק, לא צדקה, יציל ממות

"...בניגוד לצדק המגלם מדיניות פומבית של מוסדות פוליטיים, צדקה היא מעשה אינדיבידואלי של יחידים, בעוד שצדק עוסק בצרכים לטווח ארוך של בני אדם ובמדיניות שעניינה טיפול בשורשי הבעיות החברתיות והכלכליות, צדקה עוסקת בסימפטומים, בצרכים מידיים חלקיים - ארוחה לחג מנדבני ערוץ 2 פותרת את בעיית העני הרעב לערב אחד, בבוקר שלמחרת פסטיבל הפילנתרופיה העני יתחיל במרדף חדש אחר הארוחה הבאה. צדקה לא מבטיחה מקור פרנסה לטווח ארוך, לא שירות רפואי הולם ולא חינוך איכותי. בעוד שעקרונות צדק עוסקים במידה מסוימת בשינוי ההסדרים המוסדיים שגורמים לאי צדק, צדקה מנציחה את המצב הקיים, היא לא משנה את יחסי העוצמה החברתיים הכלכליים והפוליטיים. היא לא מעצימה את הנזקקים ולעיתים רק מגבירה את תלותם בבעלי הממון והכוח.

בצדקה ההנחה המובלעת היא שקיומם של אנשים עניים, רעבים ומובטלים אינו תוצאה של מדיניות כלכלית וחברתית מתוכננת מעשה ידי אדם, ההתייחסות אל הנזקקים היא כאל קורבנות של כוחות נסתרים ועלומים, מעין הוריקן או רעידת אדמה, שאיש אינו אחראי להם. הצדקה פורחת בדרך כלל כאשר הצדק מתדרדר. הפילנתרופיה מתחזקת כאשר הסולידאריות החברתית מתפוגגת. עקרונות צדק מתייחסים לאדם כאדם אוטונומי בעל זכויות הראוי לכבוד. בעוד שמי שמבקש צדקה הוא נטול זכויות. קבלת הצדקה אינה זכות אלא תלויה ברצונו הטוב של נותן הצדקה. לעני אין זכות לתרומתו של נותן הצדקה. ירצה ייתן לא ירצה לא ייתן. על הפילנתרופ לא מוטלת חובה לתת צדקה. צדקה היא תהליך מתייג ומשפיל, תחשבו על ההרגשה של מובטלת העומדת בתור לקבלת חבילת מצרכים לחג, על הפגיעה בכבודה של מי שצריכה להיחשף בפומבי כענייה הזקוקה לחסד.

בישראל הפכה הצדקה למדיניות חברתית וכלכלית של הממשלה, הממשלה מייצרת זרם גובר והולך של עניים ונזקקים, ובמקרים מסוימים גם מציעה לנזקקים הסדרי צדקה כפתרון לבעייתם. הצעתה של שרת החינוך לילדים רעבים לפנות לבתי תמחוי היא דוגמה לכך. צדקה גם הפכה למכשיר אפקטיבי לקידום מכירות ובניית מוניטין של גופים כלכליים, ערוצי תקשורת וסלבריטאים ציניים... מעניין שאותם תאגידים כלכליים ותקשורתיים הם לעיתים השחקנים המרכזים בתמיכה וקביעה של מדיניות כלכלית וחברתית היוצרת את מאגר הנזקקים ההולך ומתרחב. איל טקסטיל המעביר את מפעליו לירדן ובעקבות זאת מפטר מאות פועלות טקסטיל מקים לאחר מכן עמותה לחלוקת ארוחה חמה לילדיהן הרעבים. או בנק המפנה משפחה מביתה בשל אי תשלום משכנתת עושק, תורם תיקים לילדיה לקראת פתיחת שנת הלימודים החדשה. חלק מאנשי עסקים והעיתונאים הללו הם גם הדוברים המרכזיים של התעמולה המתארת את העניים כאשמים בגורלם, את המובטלים כפרזיטים והאמהות החזד הוריות כבלתי אחראיות" (ד"ר יוסי דהאן מתוך אתר "העוקץ")

מספר נתונים:

- יותר מ-24 אלף נזקקים אוכלים מדי יום בכ-150 בתי תמחוי ברחבי הארץ.
- 415 עמותות מחלקות מזון ל-450 אלף נזקקים.

לצאת גדול

אמר רבי אמר רבי שמעון בן לקיש: גדול המלוה מן העושה צדקה, ומטיל בכיס יותר מכולן.
(תלמוד בבלי מסכת שבת דף ס"ג עמוד א)

"גדול המלווה יותר מן העושה צדקה", כי ההלוואה מסייעת לנתמך להמשיך לעבוד לפרנסתו וקבלת ההלוואה איננה גורמת לו תחושת השפלה. והוסיפו שם: "ומטיל בכיס יותר מכולם", אם בעל נכסים מבקש לסייע לאדם בפרנסתו, ייעשה שותף לעסקו על ידי שישתתף במימון העסק, וזו היא המעולה שבדרכי גמילות חסדים, שהרי בדרך זו הוא נותן לנתמך תחושה של שוויון גמור והוא מאפשר לו לעבוד לפרנסתו ובצורה זו אין הוא פוגע בו כל עיקר. בדרך כלל התפקיד העליון של העוסק בגמילות חסד הוא להחזיק בידי חברו שלא יגיע לכלל עוני.
(פירוש הרש"ר הירש דברים ט"ו, ז')

עקרונות הצדק נגזרים מערכים מוסריים. הואים בני אדם יצורים אוטונומיים שאינם תלויים בחסדי אחרים. המקורות שלפנינו מדגישים את הצורך ביצירת תנאים המובילים את האדם לעצמאות כלכלית ממוסדת ובלתי תלויה בחמלתם של הפרטים בחברה. זאת הסיבה שגדול המטיל בכיס מאשר עושה הצדקה וזו המעלה הגבוהה המאפשרת את עצמאותו הכלכלית של האדם.

רשת ביטחון

וכי ימוך אֶחָיֶךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב נָחִי עִמָּךְ:
(ויקרא פרק כ"ה, פס' 35)

והחזקת בו - אל תניחהו שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקהו משעת מוטת היד. למה זה דומה, למשאוי שעל החמור, עודהו על החמור אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ, חמישה אין מעמידין אותו:
(רש"י ויקרא פרק כה פסוק לה)

המונח "החזקה" מתייחס ליצירת הסדרים מוסדיים המתקנים את הכשלים והתוצאות הבלתי שוויוניות שיוצר השוק הכלכלי. מדיניות המתעלמת מזכויות חברתיות יוצרת מציאות של עוני שקשה להיחלץ ממנה. בדברי רש"י אנו מוצאים רמז לכך שעדיפה ההשקעה במניעת העוני מאשר השקעה בהיחלצות ממנו.

חסד כמדיניות ממשלתית

... נענה רבי יהושע ואמר ... כל צדקה וחסד שאומות העולם עושין, חטא הוא להן, שאין עושין אלא כדי שתמשך מלכותן...

(תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף י' עמוד ב)

כאשר צדקה הופכת למדיניות ממשלתית, כאשר המדינה מממנת מתקציבה עמותות חסד במקום לפתור את הבעיה, אפשר לומר כי אמנם קיים רצון לסייע לעניים, אך רק עד המידה שתמנע תסיסה חברתית שתאיים על השלטון.

לא רק המדינה

מדיניות חברתית כפי שראינו, ראוי שתתנהל על פי ערכים של צדק חברתי ולא צדקה. אולם בכך לא מוסרת האחריות מהפרט. ניתן להסיק שברמה האישית אנו מחויבים לפעול לפתרון מצוקות של העני בקהילה ובה בעת לקיים דרישה מתמדת לצדק חברתי:

כִּי יְהִיָּה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאַחַד אַחֶיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לֹא תֵאֱמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יָדְךָ מֵאַחֶיךָ הָאֲבִיּוֹן : (דברים פרק ט"ו פס' 7)

כי יהיה בך אביון יכול להיאמר רק לציבור שהרי אי אפשר לומר ליחיד: "כי יהיה בך אביון". כנגד זה לא תאמץ את לבבך - וכן המאמרים שלאחריו - אמורים בראש ובראשונה אל היחיד, ודבר זה מוכח מן הביטויים שנבחרו במאמרים אלה. נמצא שמצווה זה פונה אל הציבור ואל היחיד כאחד, וחובת הדאגה לעניים חלה על הציבור ועל היחיד כאחד והיא תלויה בשניהם. אולם בכך כבר נתבאר קו יסוד מהותי של המצווה הזאת. ספק אם יש עוד מצווה אחת הדורשת פעילות בו זמנית מתמדת של הציבור וגם של היחיד - כמצווה זו של הדאגה לעניים. נראה בהמשך שהמעשה הנדרש במצווה זאת איננו יכול להיעשות לא על ידי היחיד לבדו ולא על ידי הציבור לבדו, אלא שניהם חייבים להתחרות זה בזה ולפעול זה בצד זה, אם מבקשים להשיג את המטרה המוצבת במצווה זאת. שלטים הקובעים בבתים המפנים את העניים לקופת הצדקה הציבורית לא נכתבו ברוח ישראל הנאצלת מן המצווה הזאת.

(פירוש הרש"ר הירש דברים ט"ו פס' 7).

הרב שמשון בן רפאל הירש (1808-1888), המכונה ה"רש"ר הירש, שימש כרב קהילה, מחבר ודיין. מנהיגה החשוב של היהדות האורתודוקסית בגרמניה במאה ה-19 ואבי שיטת "תורה עם דרך ארץ".

מרכז אדוה הנו מכון בלתי תלוי לחקר החברה הישראלית ולקידום רעיון השוויון והצדק החברתי. מרכז אדוה מתמקד במחקר המדיניות החברתית בישראל וניתוחה, ובוחר באופן

ביקורתי את הצעדים הננקטים בתחומי התקציב, המיסוי והשירותים החברתיים - חינוך, בריאות, שיכון, רווחה, תחבורה וסביבה, וכן את השלכותיהם של צעדים אלה על החברה הישראלית כולה ועל כל אחת מהקבוצות המרכיבות אותה. מרכז אדוה מגבש המלצות למדיניות בשאיפה לקדם את הצדק ואת השוויון בחברה הישראלית.

לְמִנְצַח, מִזְמוֹר לְדָוִד.

מילים : דוד המלך

אֲשֶׁרִי, מִשְׁפִּיל אֶל דָּל; בְּיָוִם רָעָה, יִמְלֹטְהוּ ה'.
ה', יִשְׁמְרֵהוּ וַיַּחֲיֵהוּ וַיֹּאשֶׁר בְּאַרְצוֹ; וְאֶל-תִּתְּנֵהוּ, בְּנִפְשׁ אֲיָבָיו.
ה' יִסְעֶדְנֵנוּ, עַל עֵרֶשׂ דָּוִי; כָּל-מִשְׁפָּבוֹ, הַפֹּכֶת בְּחִלּוֹ.
אֲנִי אֶמְרֹתִי, ה' חֲנֻנִי; רַפְּאֵה נַפְשִׁי, כִּי-חָטָאתִי לָךְ.
אוֹיְבֵי יֹאמְרוּ רַע לִי; מְתֵי יָמוֹת, וַאֲבָד שְׁמוֹ.
וְאִם בָּא לְרֹאוֹת, שְׁוֹא יַדְבֵּר לְבוֹ, יִקְבֹּץ אֲנֹן לוֹ; יֵצֵא לְחוּץ יַדְבֵּר.
יַחַד עָלִי יִתְלַחֲשׁוּ, כָּל-שֹׁנְאֵי; עָלִי חֲשָׁבוּ רָעָה לִי.
דָּבַר בְּלִיעֵל, יֵצוּק בּוֹ; וַאֲשֶׁר שָׁכַב, לֹא יוֹסִיף לָקוּם.
גַּם אִישׁ שְׁלוֹמִי, אֲשֶׁר בְּטַחְתִּי בּוֹ אוֹכַל לְחַמִּי; הַגִּדִיל עָלִי עֶקֶב.
וְאַתָּה ה', חֲנֻנִי וְהַקִּימֵנִי; וְאַשְׁלֹמָה לָהֶם.
בְּזֹאת יַדְעֵתִי, כִּי חִפְצָתְךָ בִּי: כִּי לֹא יָרִיעַ אֲיָבִי עָלַי.
וְאֲנִי בְּתַמִּי, תִּמְכָּתְךָ בִּי; וַתַּצִּיבֵנִי לְפָנֶיךָ לְעוֹלָם.
בְּרוּךְ ה', אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִהַעוֹלָם, וְעַד הָעוֹלָם: אָמֵן וְאָמֵן.